

ШАРҚ МЕВАХЎРИ (GRAPHOLITHA MOLESTA BUSCK.) ХАВФЛИ ЗАРАРКУНАНДА

Усманов Мансур Рустамжанович,
Уринов Одил Нумонжанович,
Холмуродов Нуриддин Худойбердиевич,
Миржахпаров Миракбар Миршоҳид ўғли,
Тошкент давлат аграр университети магистрантлари.

Аннотация. Ушбу мақолада Республикамизда интенсив мевали боғлардаги дарахтларга жиддий зарар келтирадиган зараркунанда - Шарқ мева қурти тўғрисидаги маълумотлар келтирилган. Шарқ мевахўри (*Grapholitha molesta* Busck.) нинг Ўзбекистонда уруғли ва данакли мевали боғлардаги ҳамда бошқа ҳудудларда тарқалиши, зарари, морфологияси, ҳаёт кечириши ҳамда уларга қарши кураш жуда муҳимдир.

Аннотация. В этой статье приводятся данные о том, что в последние годы в республике при возделывании интенсивных плодовых садов серьезный вред приносит восточная плодожорка. Приведены распространение, вредоносность, морфология, условия жизни семечковых и косточковых садах и в других территориях Узбекистана, а также даны рекомендации по борьбе вредителем.

Annotation. In this article is written that, last years caterpillars bring serious damage to the intensive fruit gardens in our republic. Nowadays, in Uzbekistan spreading, damages, morphology and fighting with eastern caterpillars in intensive fruit gardens are recommended.

Маълумки, боғдорчилик Ўзбекистон қишлоқ хўжалигининг асосий тармоқларидан бири бўлиб ҳисобланади. Маданий ўсимликлар орасида мевали боғ дарахтлари турли зараркунандалар билан энг кўп шикастланади. унга асосий сабаб, уларнинг узоқ вегетация даври ҳамда дарахт танасининг нисбатан йириклигидир. Бу ерда озикланиш жиҳатидан турли гуруҳ бўғимоёқли жониворларнинг намуналарини учратиш мумкин. Умуман, Ўзбекистон шароитида мевали дарахтларда 300 дан ортиқ бўғимоёқли жониворлар озикланади. Ўзбекистоннинг иқлим шароити кескин континентал ҳисобланиб, ёзнинг жазирама иссиғи қишнинг нисбатан совуқ кунлари билан алмашиши сабабли, айрим тропик иқлимга мослашган турлар яшай олмайди. Кўпчилик зараркунандалар барча мевали дарахт турларига шикаст етказса, айримлари ихтисослашгандир.

Одатда, агробиоценозда зараркунандаларнинг бирини аҳамияти кучайиб, иккинчисиники пасайиб бориши мумкин. Бунинг сабабларидан бири табиий-иқлим шароитларида бўлаётган ўзгаришлар, иккинчидан эса агробиоценозда инсон таъсирида намоён бўлаётган ўзгаришлардир. Бу ўзгаришлар ўз вақтида ўрганилиб, боғларни ҳимоя қилишга бағишланган кураш тактикасида ўз ифодасини топиши талаб этилади. Бундан ташқари, кураш усуллари ва воситалари такомиллашиб бормоқдаки, буларни ўз вақтида ўрганиб, жорий этиш биологик, хўжалик, иқтисодий ва ижтимоий самарага сабабчи бўлиши мумкин (Х.Шукуров ва б., 2015).

Республикамизда интенсив мевали боғларга кейинги йилларда Шарқ мева қурти жиддий зарар келтирмоқда. Ушбу зараркунанда дунёни бир – қанча давлатларида, шу жумладан Жанубий Европа, Япония, Жанубий Хитой, Корея, АҚШ, Канада, Викториа, Янги Жанубий Уэльсда ҳам кенг тарқалган.

Ўзбекистоннинг Фарғона, Наманган, Андижон, Самарқанд вилоятлари ва Тошкент шаҳрида, жами ушбу вилоятларнинг 38 та туманида тарқалган.

Ушбу зараркунандани Фарғона водийсининг барча ҳудудларида учратиш мумкин. Масалан, Боғдод туманидаги айрим мевали боғларда ушбу зараркунанда шафтоли дарахтларини 65 – 70% гача зарарланганлиги таъкидланган (Ш. Хўжаев, 2014).

Шарқ мева қурти олма ва беҳи меваларига худди олма қурти каби зарар етказиши. Шарқ мева қурти данакли мевалардан шафтоли, олхўри, ўрикка ҳам анча зарар етказиши. Шафтолининг ниҳол новдалари зарарланиб, вақт ўтиши билан қуриб қолади.

Шарқ мева қуртининг капалаги қанотларини ёзганда узунлиги 1,0-1,5 см келади, қўнғир тусли бўлиб кўкраги қорнидан қорамтирроқ мўйловларида ноаниқ равшан халқачалар бор. Тухуми тахминан 0,7 мм; юмалоқ ёки овал шаклда, юқори томони буришган. Қуртининг катталиги 12 мм гача боради, ривожланиб бўлишига яқин оч тусга киради, ёшлигида оқ бўлади; қуртнинг бошчаси қўнғир тусли, танасининг биринчи ва сўнгги сегментларида жуда ҳам хитинлашган кўндаланг қорамтир қалқонлари бор.

Ғумбаги жигар ранг, сўнгги сегментининг юзасида қиллари бор, бу қиллар сўғалчалар устида турмайди, ғумбакнинг охирида 10-18 та катта-кичик тиканлар ва анал тешигининг ёнида иккита тиканча, шу тешикнинг олдида бир неча тиканча бор. Ғумбакнинг орқа томонида майда тиканлари бўлади.

Шарқ мева қурти пўстлоқ тангачаларининг остида ва дарахтлар тагидаги ўсимлик қолдиқларининг орасида озикланишни тамомлаб, пиллага айланган қуртлик стадиясида қишлайди. Эрта кўкламда қуртлар ғумбакка айланади ва шафтоли гуллаган даврда ғумбаклардан капалаклар пайдо бўлади, улар тунда фаолроқ бўлади.

Капалаклар баргларга ва қисман барг ёнликларига, тугунча ва меваларга биттадан тухум қўйиб кетади. Урғочи капалаклар умри давомида 100-200 та тухум қўяди.

Жойининг иқлимга ва об-ҳаво шароитига қараб, тухумлар турли муддатда ривожланади, қулай шароитда капалак қўйган тухумдан уч кунда личинка чиқади, ҳарорат етарли бўлмаса, тухумдан личинка чиқиши уч ҳафтагача чўзилиб кетиши мумкин.

Тухумдан чиққан қуртлар мевани, шафтоли новдасини ўйиб, ичига киради. Кўклам-ёзда чиққан қуртларнинг ўсиш даври 6-24 кун, кузда чиққан қуртларнинг ўсиш даври камида 50 кун давом этади.

1-расм. Шарқ мевахўри капалаги (1), ва куртлари (2).

Куртлар озикланишни тамомлагач дарахтларнинг таналаридан пастга тушиб, пиллага киради, қишлаётган куртларнинг пилласи ёзги куртларнинг пилласига қараганда зичроқ бўлади. Ёзги куртлар пилла ўрагандан кейин тез орада ғумбакка айланади.

Ёзги куртларнинг ғумбак даври 7-13 кун давом этади, қишлаб чиққан куртларнинг ғумбаклари эса камида 17 кунда этилади. Шарқ мева курти тарқалган турли жойларда йилига 3-5 насл беради.

Ушбу зараркунандага қарши курашда ташкилий ҳўжалик

ва агротехник чора – тадбирларини ўз вақтида ўтказиш, зараркунандани қишлоқдан чиқишини олдини олиш лозим.

Шарқ мева куртининг эрта баҳор ривожланиш муддатларини белгилаш учун феромон тутқичлардан фойдаланиш юқори самара беради. Бу эса зараркунандага қарши кураш муддатларини ўз вақтида белгилаб бериш учун хизмат қилади. Феромон тутқичлар мевали дарахтларнинг гуллаш даврида ўрта қисмига илиб чиқилади ва ҳар куни назорат қилиб борилади.

Зараркунанданинг ушбу тутқичга капалаклари тўшиб бошлагандан 3 – 4 кундан кейин, тухумларига қарши махсус боғ трихограммасини ҳар бир авлодига қарши 3 марта 4-5 кун оралатиб тарқатиш тавсия этилади.

Агар зараркунанданинг кўпайиши иқтисодий хавфли чегара мезонидан ошадиган бўлса, қуйидаги препаратлар тавсия этилади. Каратэ 5% ли эм.к. 0,4 – 0,8 л/га, Суми-альфа, 5% ли эм.к. 0,5 – 1,0 л/га, Фьюри 10% ли с.э.к. 0,25 л/га препаратларини ўз вақтида қўлланиладиган бўлса, боғдан юқори ҳосил олиш мумкин.

АДАБИЁТЛАР:

1. Шукуров Х ва бошқалар. Олма ва Шарқ мевахўридан ҳимоя қилишда такомиллашган ҳимоя қилиш тизими. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. ТошДАУ. 7-8 май. 2015 й (295-296 бетлар).
2. Ўзбекистон республикаси қишлоқ ҳўжалигида ишлатиш учун рухсат этилган пестицидлар ва агрохимикатлар рўйхати. Тошкент- 2013 й.
3. Хўжаев Ш.Т. Ўсимликларни зараркунандалардан уйғунлашган ҳимоя қилиш, ҳамда агротоксикология асослари, Т., «Наврўз» нашриёти 2014 (325 – 326 бетлар).
4. Очилов Р.О ва бошқалар. Мевали дарахтлар зараркунандалари ва касалликларини аниқлаш ҳамда уларга қарши кураш чоралари. Тошкент -2002 й (17 -19 бетлар).

УЎТ: 632.7: 632

ЎРГИМЧАКСИМОНЛИЛАР (*ARACHNIDA*) СИНФИГА ОИД ЎСИМЛИКХЎР КАНАЛАР ҲАҚИДА

Боқиева Мариямхон Бозоровна, магистр,
Носирова Зарифахон Ғуламжоновна, қ.х.ф.ф.д. (PhD), доцент,
ТошДАУ.

Турли маданий ва ёввойи ўсимликларда ўргимчаксимонлилар синфига оид майда ўргимчакканалар учраб, зиён келтириши мумкин.

Энтомологик систематика фани нуқтаи назаридан ўргимчакканалар: каналар (*Acar*) туркуми, акариформ каналар (*Acariphormes*) – кенжа туркуми, ҳамда 8 оёқли (*Tetranychidae*) ва 4 оёқли (*Eriophyidae*) оилаларига бўлиниб кетади.

Саккиз оёқли ўргимчакканалар энг катта қисмини ташкил қилиб, буларнинг орасида кенг тарқалгани бу – космополит оддий ўргимчаккана (*Tetranychus urticae* Koch.)дир. Ўсимликларга ўргимчакларнинг асосан шу тури зарар келтирадиган бўлиб, уни барча маданий экинларда учратиш мумкин (1-расм). Мисол учун, Марказий Осиё мамлакатлари шароитида ғўзада фақат шу тур учраши қайд этилган (Яхонтов, 1953; Успенский, 1966 ва б.). Лекин, адабиётларда ғўзада ўргимчаккананинг 2 шакли мавжудлиги ҳақида хабарлар ҳам бор (Де-Милло, 1977). Бошқа барча паст бўйли ўсимликларда ҳам фақат шу тур учрайди. Аммо мевали ва манзарали дарахтларда ўргимчакканаларнинг бошқа турлари ҳам мавжудки, улар шакли ва ҳаёт кечириш хусусиятлари билан ажралиб турганда ҳам, озикланиш усули, зарари, кушандалари ва улар-

га қарши кураш воситалари билан бир-бирига ўхшаб кетади.

Булар қаторига тетранихидеа (*Tetranychidae*) оиласига оид қуйидаги бир неча турлари: қизил мева канаси (*Panonychus ulmi* Koch.), қўнғир мева канаси (*Bryobia redikorzevi* Reck.), дўлана канаси (*Amphitetranychus viennensis* Zacher) ва бошқалар (Васильев, Лившиц, 1984) киради. Булардан оддий ўргимчаккана ҳамда дўлана каналари урчиган зотлар шаклида ҳазон ва пўстлоқлар остида қишлаб чиқса, қизил ва қўнғир мева каналари тухум шаклида қишлаб чиқади. Шунга қараб, мавсумда биринчи қарши кураш ўтказишнинг муддати ва воситалари ҳам бир-биридан фарқ қилади. Тухум шаклида қишлаб чиқадиганларга қарши баҳорда биринчи ишлов Ниссоран каби тухум ва личинкаларга қарши мўлжалланган акарицид-восита ёрдамида ўтказилади. Шу билан, мисол учун, ғўза ва мева боғидаги ўргимчакканаларга қарши ўтказиладиган ишловлар ҳам бир-биридан фарқ қилади.

Масаланинг иккинчи қисми икки жуфт (4-оёқли) каналарга тегишлидир. Буларнинг тури унча кўп бўлмай, улар жисмининг жуда майдалиги (15-20 марта катта қилиб кўрсатадиган лупалар остидагина кўринади), чўзилган сербўғинли эканлиги ва ниҳоятда тез кўпайиши билан ифодаланади (2-расм).